

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ АГРЕСИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE MANIFESTATION OF AGGRESSIVE TENDENCIES IN ADOLESCENCE

У статті розглядаються особливості прояву агресивних схильностей у підлітків. Описано методику діагностики стану агресії, яка дозволяє дослідити 8 шкал її прояву та, яку було використано під час проведення експерименту. Описується хід проведення емпіричного дослідження агресивних тенденцій серед учнів школи та студентів коледжу, які різняться між собою віковими межами підліткового віку: учні школи відносяться до меж раннього підліткового віку, а студенти коледжу – до пізнього підліткового віку. На основі емпіричного дослідження порівнюються особливості прояву різновидів агресивних тенденцій підлітків: фізичної агресії, непрямой агресії, роздратованості, негативізму, образливості, підозрілості, вербальної агресії, почуття провини. Робиться акцентування на особливостях агресивних тенденцій у чоловічої та жіночої статі, у ранньому та пізньому підлітковому віці учнів загальноосвітньої школи та студентів коледжу. Проаналізовано біографічні дані експериментальної групи учнів школи та студентів коледжу. У результаті аналізу емпіричних даних встановлено, що в ранньому підлітковому віці у порівнянні із пізнім підлітковим віком найбільш проявляються: негативізм, фізична агресія, роздратованість, непрямая агресія, образливість, підозрілість та почуття провини і найменше вербальна агресія, яка є домінуючою у останніх. При цьому, у дівчат учнів школи всі показники вищі, а у хлопців-учнів школи всі показники вищі в порівнянні з хлопцями-студентами, окрім вербальної агресії. Помічена особливість, що у хлопців учнів школи у порівнянні з дівчатами учнями школи значно більш виражені: фізична, непрямая агресія, роздратованість, негативізм, образливість та підозрілість на відміну від вербальної агресії та почуття провини, які переважають у дівчат. Та ж сама тенденція помічена і у хлопців та дівчат студентів коледжу.

Ключові слова: підлітки, школярі, студенти, агресія, агресивна поведінка, фізична

агресія, непрямая агресія, роздратованість, негативізм, образливість, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини.

The article considers the peculiarities of the manifestation of aggressive tendencies in adolescents. The method of diagnosing the state of aggression is described, which allows to investigate 8 scales of its manifestation and which was used during the experiment. Describes the course of an empirical study of aggressive trends among school students and college students, which differ in age: adolescents belong to the boundaries of early adolescence, and college students – to late adolescence. Based on empirical research, the peculiarities of the manifestations of types of aggressive tendencies of adolescents are compared: physical aggression, indirect aggression, irritability, negativism, resentment, suspicion, verbal aggression, guilt. Emphasis is placed on the features of aggressive tendencies in men and women, in early and late adolescence of secondary school students and college students. Biographical data of the experimental group of school students and college students were analyzed. An analysis of empirical data shows that negativity, physical aggression, irritability, indirect aggression, resentment, suspicion and guilt are the most common in early adolescence compared to late adolescence, and verbal aggression, which is dominant in the latter, is the least prevalent. At the same time, school girls have higher rates of aggressive tendencies than college girls, while school boys have higher rates than students, except for verbal aggression. The peculiarity is that boys, students are much more pronounced than girls: physical, indirect aggression, irritability, negativity, resentment and suspicion in contrast to verbal aggression and guilt, which prevail in girls. The same trend is observed in boys and girls of college students.

Key words: adolescence, schoolchildren, students, aggression, aggressive behavior, physical aggression, indirect aggression, irritability, negativism, resentment, suspicion, verbal aggression, guilt.

УДК 159.922/923
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2022.36.12>

Заїка В.М.

к. психол. н.,
доцент кафедри соціальної роботи
та спеціальної освіти
Полтавський інститут економіки і права
Університету «Україна»

Постановка проблеми. Сучасні умови розвитку осіб підліткового віку часто відображаються загостренням підліткової кризи [4, с. 133], особистісних рис характеру [2, с. 47], схильністю до агресивних проявів, протиправних дій, деструктивної та делінквентної поведінки [6, с. 18], ауто-агресивних [3, с. 486] та суїцидальних тенденцій [1, с. 80; 5, с. 9] на профілактику яких повинна бути направлена психологічна допомога різних соціальних інституцій, громадських організацій та навчально-виховних закладів сфери освіти. Адже

вивчення особливостей соціальної ситуації розвитку підлітка, особистісних характеристик, кола його оточення, сфери інтересів та уподобань може допомогти своєчасно скоригувати виникнення майбутніх дезадаптацій розвитку, а інколи і врятувати життя. Саме тому ми поставили за мету дослідити особливості прояву агресивних тенденцій в підлітковому віці за різновидами прояву як в ранньому, так і в пізньому підлітковому віці, як серед дівчат, так і серед хлопців учнів школи та студентів коледжу.

Таблиця 1

Показники біографічних даних експериментальної групи

Показники Стать	Число осіб	Вік	Сім'я	
			повна	не-повна
Чоловіча	42%	11–16	51%	49%
Жіноча	58%		52%	48%

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою вивчення психологічних особливостей прояву агресивної поведінки у підлітковому віці нами був проведений констатуючий експеримент, для якого була взята вибірка в об'ємі 60 осіб. Дослідження проводилось на базі Полтавського коледжу Університету «Україна» та в 6 А класі середньої школи № 38 м. Полтави. Термін проведення тестування вересень – листопад 2021 року. Віковий діапазон досліджуваних від 11 до 16 років, при цьому хлопців – 24 осіб (42%), а дівчат – 36 осіб (58%).

Враховувалося те, що агресивні тенденції у деяких осіб були відсутні або не проявлялися, близько половини дітей виховуються у повній сім'ї, 1/3 має високий статус у колективі, що підтверджувалося спілкуванням з класним керівником, психологом, вчителями та викладачами, був проведений також огляд особових справ та журналу класного керівника. Дослідження проводилось у тихій, затишній обстановці з відсутністю сторонніх подразників, з оптимальною налаштованістю емоційно-вольової сфери опитаних на виконання завдань. При цьому після виконання кожного завдання (бесіда, анкетування, тестування) досліджуваним надавалась невеличка перерва на 5–10 хвилин без дозволу покидати приміщення для експерименту.

В ході дослідження, з використанням тестової методики, спочатку зачитувалась інструкція методики діагностики стану агресії Басса – Д'Арки, і визначалось чи всім присутнім зрозуміле завдання. Якщо виникали запитання, на них одразу давались відповіді. У деяких випадках інструкція повторювалась. Потім досліджувані приступали до виконання завдань тесту на заздалегідь розданих бланках. Експериментатор

увесь час спостерігав за умовами виконання тестів. У разі виникнення труднощів у досліджуваних (невстигання, незрозумілість деяких запитань, відсутність думок, насаги тощо) хід роботи узгоджувався із загальною масою тих хто відповідав, а з іншими допрацьовували індивідуально після закінчення дослідження.

Аналіз отриманих результатів розпочато по біографічній анкеті, яку можна розділити на: 1) біографічні дані, що представляють: стать та вік; 2) стан сім'ї, в якій виховується підліток: повна, неповна.

Як видно із наведених показників переважаючою більшістю серед досліджуваних підліткового віку є жіноча стать (58%), при цьому більшість як юнаків (51%), так і дівчат (52%) виховуються у повній сім'ї (табл. 1). У неповній сім'ї виховується лише 49% хлопців і 48% дівчат.

Далі аналізувались результати отримані за методикою дослідження агресії Басса-Д'Арки, котра має 8 шкал: фізична агресія, непрямая агресія, роздратованість, негативізм, образливість, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини.

На рис. 1 зображені загальні показники по всім шкалам агресії у учнів експериментальної групи. Як ми бачимо з графіку, найбільший показник має шкала негативізму

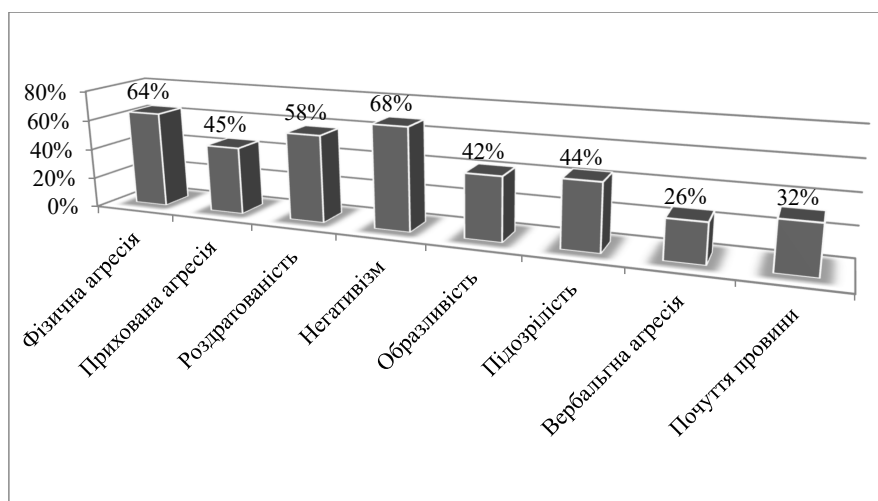

Рис. 1. Показники розподілу прояву видів агресії у учнів експериментальної групи

(68%), на другому місці знаходиться шкала фізичної агресії (64%), на третьому місці шкала роздратованості (58%), на четвертому місці шкала прихованої агресії (45%), на п'ятому місці шкала підозрілості (44%), на шостому місці шкала образливості (42%), на сьомому місці шкала почуття провини (32%) і на восьмому шкала вербальної агресії (26%).

На рис. 2 зображені загальні показники по всім шкалам агресії у студентів експериментальної групи. Як ми бачимо, найбільший показник має шкала негативізму (54%), на другому місці стоїть шкала фізичної агресії (48%), на третьому місці шкала роздратованості (42%), на четвертому місці шкала прихованої агресії (36%), на п'ятому місці шкала образливості (34%), на шостому місці шкала підозрілості (26%), на сьомому місці шкала почуття провини (24%) і на восьмому шкала вербальної агресії (18%).

Нами було проведено підрахунки показників по шкалі № 8, яка відноситься до проявів аутоагресії, підлітків що навчаються у школі та у коледжі, з якої можна зробити висновки, що чим підлітки старші, тим нижче у них почуття провини (відповідно, 32%:24%) та відповідно проявів аутоагресивної поведінки як то, самозвинувачень та самопокарання.

Далі ми порівнювали результати за всіма шкалами прояву агресії хлопців школи та коледжу (рис. 3). Отримані дані мають наступне співвідношення: за шкалою фізичної агресії (64:34%), за шкалою непрямої агресії (45:32%), за шкалою роздратованості (58:38%), за шкалою негативізму (68:46%), за шкалою образливості (42:32%), за шкалою підозрілості (44:36%),

за шкалою вербальної агресії (26:34%), за шкалою почуття провини (24:18%).

Тож, можна зробити висновок, що у хлопців-підлітків експериментальної групи учні школи мають найбільші показники проявів всіх видів агресії, окрім вербальної агресії, яка домінує у студентів коледжу. Це може говорити про невирішену підліткову кризу у школярів, тоді як у студентів вона або вже вирішена, або проходить у значно легшій формі.

Далі ми порівнювали результати за всіма шкалами прояву агресії дівчат школи та коледжу (рис. 4). Отримані дані мають наступне співвідношення: за шкалою фізичної агресії (38:20%), за шкалою непрямої агресії (36:24%), за шкалою роздратованості (42:32%), за шкалою негативізму (54:30%), за шкалою образливості (34:24%), за шкалою підозрілості (26:18%), за шкалою вербальної агресії (48:34%), за шкалою почуття провини (32:24%).

З отриманих даних можна зробити висновок, що так само у дівчат учнів школи всі прояви агресії значно більші у порівнянні з дівчатами студентками коледжу, що може свідчити про невирішену підліткову кризу у школярів, тоді як у студентів вона або вже вирішена, або проходить у значно легшій формі.

Наступним завданням було порівняти показники агресії дівчат та хлопців одного навчального закладу. З рис. 5 видно, що у хлопців та дівчат учнів школи отримані дані мають наступне співвідношення: за шкалою фізичної агресії (64:40%), за шкалою непрямої агресії (45:42%), за шкалою роздратованості (58:48%), за шкалою негативізму (68:52%), за шкалою образливості

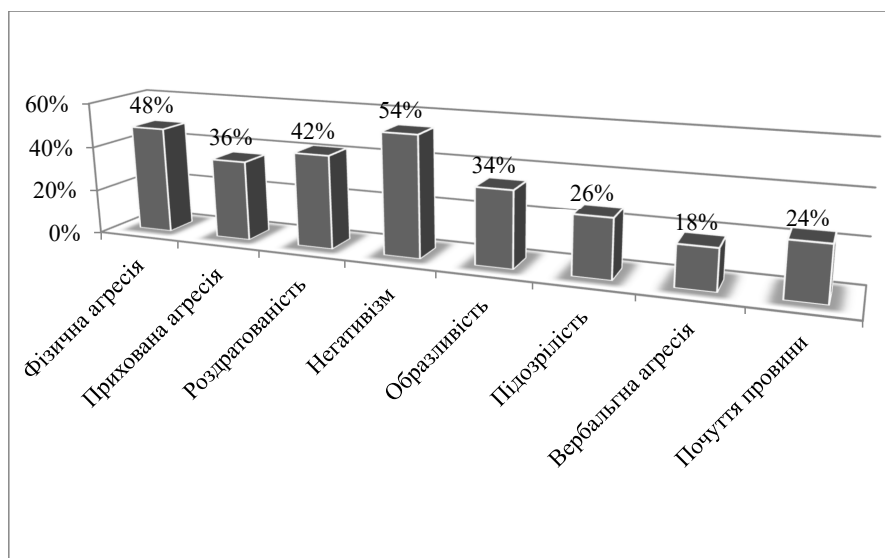

Рис. 2. Показники розподілу прояву видів агресії у студентів експериментальної групи

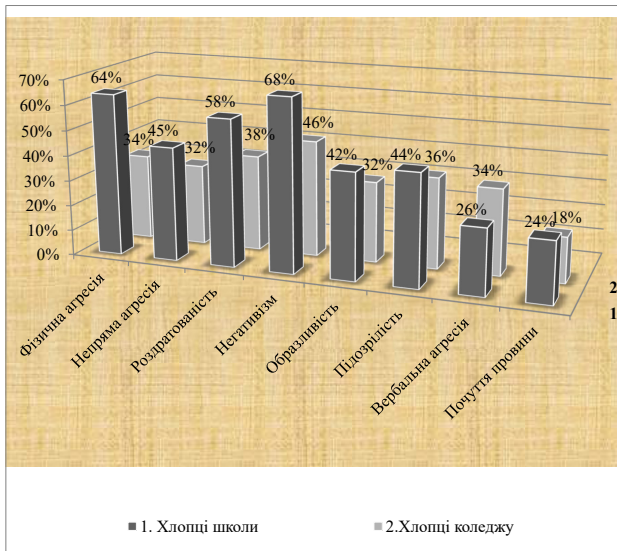

Рис. 3. Показники розподілу прояву видів агресії у учнів і студентів експериментальної групи чоловічої статі обох навчальних закладів

(42:38%), за шкалою підозрілості (44:36%), за шкалою вербальної агресії (26:44%), за шкалою почуття провини (24:32%).

З отриманих даних можна зробити висновок, що хлопці-підлітки учні школи мають вищі показники агресії ніж у дівчат-підлітків за всіма шкалами, окрім вербальної агресії та почуття провини, які переважають у останніх.

При порівнянні показників агресії дівчат та хлопців одного навчального закладу, а саме коледжу з рис. 6 видно, що у хлопців та дівчат студентів коледжу отримані дані мають наступне співвідношення: за

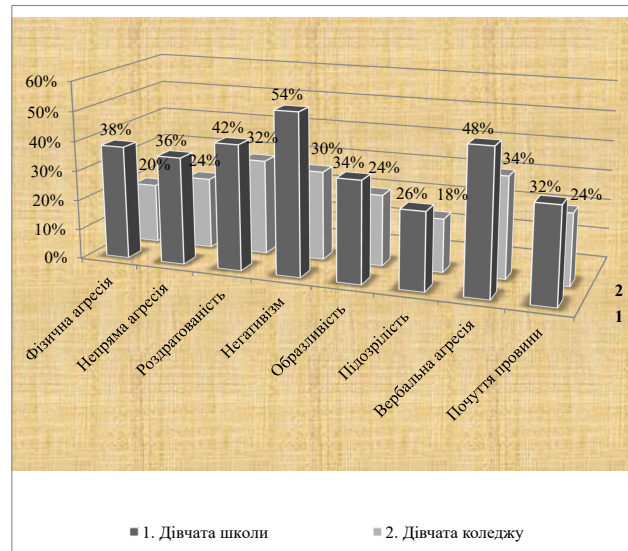

Рис. 4. Порівняльні показники прояву видів агресії у учнів і студентів експериментальної групи жіночої статі обох навчальних закладів

шкалою фізичної агресії (48:32%), за шкалою непрямой агресії (36:28%), за шкалою роздратованості (42:2%), за шкалою негативізму (54:36%), за шкалою обрадливості (34:26%), за шкалою підозрілості (26:20%), за шкалою вербальної агресії (18:32%), за шкалою почуття провини (18:24%).

Так, хлопці-підлітки студенти коледжу мають вищі показники агресії ніж у дівчат-підлітків за всіма шкалами, окрім вербальної агресії та почуття провини, які переважають у останніх.

Далі ми зіставляємо показники агресії в залежності від віку досліджуваних (табл. 2).

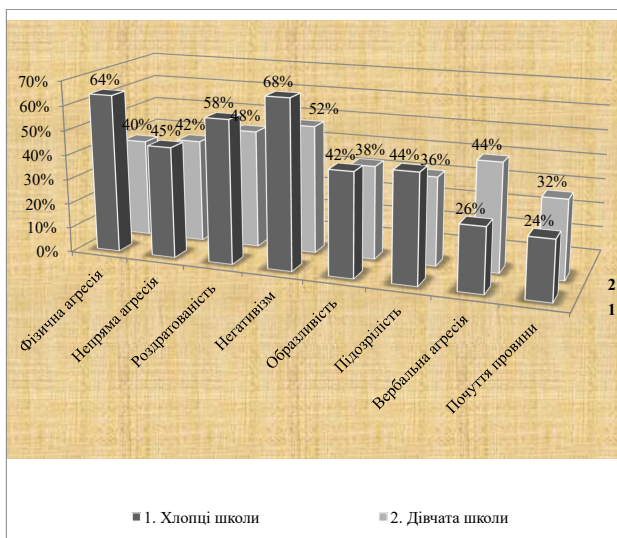

Рис. 5. Порівняльні показники прояву видів агресії у учнів школи експериментальної групи чоловічої та жіночої статі

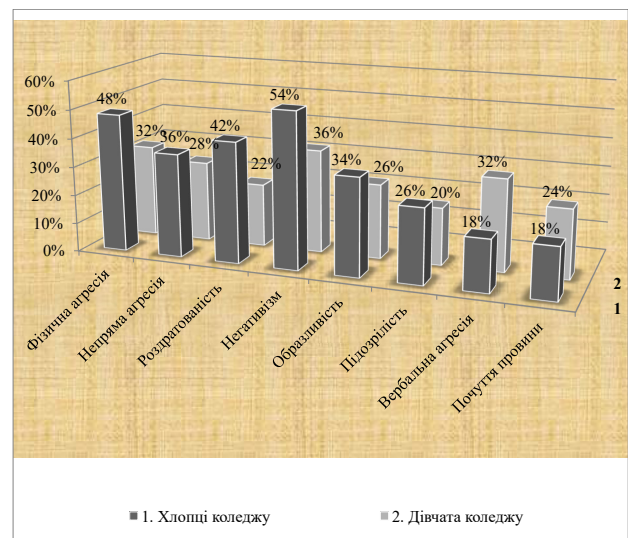

Рис. 6. Порівняльні показники прояву видів агресії у студентів коледжу експериментальної групи чоловічої та жіночої статі

Середні показники проявів видів агресії експериментальної групи в залежності від віку досліджуваних

№	Шкали агресії	Вікові межі досліджуваних підліткового віку обох статей	
		Ранній підлітковий вік (11–13 років)	Пізній підлітковий вік (14–16 років)
1.	Фізична агресія	56%	42%
2.	Непряма агресія	40%	30%
3.	Роздратованість	50%	34%
4.	Негативізм	61%	32%
5.	Образливість	38%	26%
6.	Підозрілість	35%	24%
7.	Вербальна агресія	22%	34%
8.	Почуття провини	28%	16%

Так, беручи до уваги поділ підліткового віку на дві стадії: ранній (11–13 років) і пізній (14–16 років), ми порівнюємо їх за середніми показниками з проявами всіх шкал агресивності: за шкалою фізичної агресії (56:42%), за шкалою непрямой агресії (40:30%), за шкалою роздратованості (50:34%), за шкалою негативізму (61:32%), за шкалою образливості (38:26%), за шкалою підозрілості (35:24%), за шкалою вербальної агресії (22:34%), за шкалою почуття провини (28:16%).

Висновки з проведеного дослідження.

Проаналізувавши показники агресивних тенденцій у підлітковому віці, можна помітити те, що у осіб молодшого підліткового віку, які навчаються в школі, вищі показники за всіма видами агресивних проявів (негативізм, фізична агресія, роздратованість, непряма агресія, образливість, підозрілість та почуття провини) і найменше виражена вербальна агресія, яка є домінуючою у осіб пізнього підліткового віку, котрі є студентами коледжу. При цьому у хлопців вказані показники вищі ніж у дівчат як в школі, так і в коледжі, окрім вербальної агресії та почуття провини. Вказані особливості, скоріше за все, пов'язані з початком вікової кризи та внутрішніми переживаннями молодших підлітків. Саме тому, корекційний вплив повинен бути спрямований на подолання вказаних форм агресивних тенденцій з урахуванням статевих особливостей підлітків. Перспективами подальших досліджень у вказаному напрямку може стати виявлення особистісних причин виник-

нення тих або інших форм агресивних проявів з метою їх своєчасної профілактики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Заїка В.М. Проблема кібернасилля, аутоагресивної та суїцидальної поведінки в сучасному суспільстві. *Молодь: освіта, наука, духовність: тези доповідей XIV Всеукр. наук. конф.*, м. Київ, 04–06 квітня 2017 р. У II част., ч. II. К. : Університет «Україна», 2017. С. 80–82.
2. Заїка В.М. Індивідуально-психологічні особливості прояву агресивної поведінки в підлітковому віці. *Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу*: матеріали Міжн. наук.-практ. конф., м. Полтава, 16–17 травня 2018 р. : у 3 т. Т. 1. К.: Університет «Україна», 2018. С. 39–49.
3. Заїка В.М. Проблема аутоагресивної поведінки сучасної молоді. *Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі*: Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 9–10 квітня 2020 р.). Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2020. С. 486–488.
4. Моргун В.Ф., Заїка В.Н. Многомерная типология кризисов личности и путей их преодоления. *Психологічні ресурси в умовах життєвої та суспільної кризи: соціальний та особистісний виміри: колективна монографія* / відпов. ред. В.Ф. Казібекова. Херсон : Вид-во ФОП Вишемирський В.С., 2021. С. 130–148.
5. Рибалка В.В. Психологічна профілактика суїцидальних тенденцій в учнівській молоді: методичні рекомендації. К.: ІПППО АПН України, КФ ВМУРол «Україна», ПП Щербатих О.В. 2007. 68 с.
6. Седих К.В., Моргун В.Ф. Делінквентний підліток. Навчальний посібник для студентів. 3-є вид., доп. К. : ВД «Слово», 2019. 272 с.